
‘DE ENIGE DUIVELS IN DE WERELD ZIJN DEGENEN DIE IN ONS HART RONDRENNEN. DAAR DIENT DE STRIJD TE WORDEN GESTREDEN.’

gestalte is omgeven door een rand van symbolen als tegenwicht voor de oneindige kracht van het donker. Het is vast niet voor niets dat het een van zijn laatst uitgegeven boekwerken is. Je kunt de bladzijden maar mondjesmaat bekijken. Het kwaad is er.

Het was nacht. Ik bevond me op een mij onbekende plek en worstelde moeizaam tegen een krachtige wind, omgeven door een dichte mist. Ik hield mijn handen rond een lichtje dat elk moment uit dreigde te gaan. Alles hing ervan af dat ik dat lichtje brandende hield. Plotseling doemde er iets achter me op. Ik keek om en zag dat ik werd gevolgd door een gigantische, zwarte gedaante. Ondanks mijn paniek was ik me er tegelijkertijd van bewust dat ik mijn lichtje, ondanks de gevaren, bij nacht en ontij brandend moest houden. Oneindig klein en fragiel in vergelijking met de krachten van de duisternis en toch... het enige licht dat ik heb.

Al bij het eerste gesprek in een begeleidingstraject is glashelder dat ze achter haar partner staat. Ingehouden vertelt ze over zijn spierziekte die hem dag na dag op meer terrein velt. Over zijn geloof in de kleinste dingen: een uurtje onkruid wieden, een boek in trillende handen houden, de poging zijn vioolstuk op de snaren te krijgen als niemand hem hoort of ziet. Alleen zij, de sterke, de gezonde, trekt het niet meer. Opgeven is geen optie. Dat gaat niet. ‘Demonen in jou?’, vraag ik, ‘Verboden gedachten?’ Ze schudt heftig van nee. Haar lijf trilt. Doodsbang wordt ze hiervan. Ze wil een en al liefde zijn. Onderhuids haat ze hem. Nee, niet haar liefdesmaatje – de ziekte, de duivel die hen tart. In mijn bijzijn durft ze hem openlijk te vervloeken: ‘Ik haat je!’ Haar hart krijgt lucht. Verbaasd dat de wereld nog overeind staat, stapt ze op. Kleiner en groter. Samen lachen we het donker uit.

Eigenlijk ben ik een heks, dat weet ik al zo lang. Nog voor ik een paar wicca-dagen volgde. Wanneer er een nieuwe pleegdochter van 11 op de stoep staat, vraag ik intuïtief als eerste:

‘Nu je bij ons komt wonen, wil je dan bij mij in de leer als heks?’ Ze knikt enthousiast. Het is de start van een bijzonder verbond. Ze kent de schaduwen al vanaf haar geboorte. Ik kan haar niets meer beloven dan daar te beginnen waar ze is, bij het donker en het valse van het leven. Liefde, licht en vertrouwen zijn de nieuwe metgezellen; soms nauwelijks opgewassen tegen de krachten van het oude land. Op een vakantiereisje leer ik haar stelen. Ze schaamt zich dood terwijl ze hier toch kampioen in is. Ik vertel haar mijn leugens, zodat we hierin gelijk komen te staan. Spelen met de schaduw, een kleine buiging voor het kwaad, tovert nieuw zicht.

Een heel ander beeld. De beginzin van een prachtig verhaal: Stel je voor, het is maandagmorgen en Maria staat voor je deur... Zij die de liefde vertegenwoordigt. Laat je haar binnen? Wimpel je haar direct af omdat je het niet gelooft? Of smij je snel de deur dicht vanuit het idee dat dit wel heel hoog, heilig bezoek is? Wie weet wat je zou doen. Het is nogal een verantwoordelijkheid om een lichtdrager te verwelkomen. Vast en zeker ben ik blij, verrast en ook vereerd met haar bezoek. Stil zou ik ervan worden. Haar eindeloos aankijken als ik het durf. Voorzichtig het blauw van haar kleed aanraken. En misschien dat ik haar dan wel zou vragen: ‘Maria met al je liefde en mededogen – met zoveel mensen die hun hart en ziel bij je neerleggen, ook nu, in deze tijd – heb jij ook een schaduw? Iets waar je van binnen mee vecht of totaal geen raad mee weet?’ Dan pas, in die heilige ruimte van naar binnen kijken, zou ik thee voor haar zetten. Liefdesthee natuurlijk, uit zo’n roze doosje. En tegenover haar zittend op een krukje, zou ik dan ook vertellen...

Ja, het klopt. Ik beweeg me tussen duivels en engelen, tussen goden en demonen. Spannend, uitdagend en immens vertrouwd! 🐉

Doorgeschoten in de top

OVER JUDAS EN NARCISSUS

TEKST: MICHIEL NANNEN • BEELD: MARK ENGELEN

Actrice Renée Fokker kijkt me doordringend aan. Achter haar meerdere doodskisten, kriskras in de ruimte geplaatst. Een imposante vrouw die tegelijkertijd onverzettelikheden en doodsangst uitstraalt. Ik voel het kippenveld op mijn armen als ze mij en alle anderen in het theater die onmogelijke vraag stelt: ‘Moet ik hem verraden?’ Er gaat van alles door mijn hoofd. Je zult maar in de schoenen staan van Astrid Holleeder. Ben ik ertoe in staat: een eigen broer of zus verklikken? Wanneer is verraad gerechtvaardigd? Zou ik kunnen omgaan met de consequenties? In hoeverre ben je zelf medeschuldig als je broer of zus totaal ontspoot? Zouden er andere manieren zijn om het geweld te stoppen?

De voorstelling Judas, naar het boek van Astrid Holleeder, confronteert mij en de andere aanwezigen in de zaal met de beklemmende realiteit van een familie die gebukt gaat onder de terreur van het narcistische en psychopatische gedrag van zoon, broer en oom Willem Holleeder. Er staan vier vrouwen op het toneel (moeder Stien, zussen Astrid en Sonja, dochter Sam) die allemaal op hun eigen manier gevangen zitten in een vernietigende familieband. Een familie die al veel eerder werd geterroriseerd door de gewelddadige en alcoholistische vader van Astrid, Sonja en Willem. Alle kinderen hebben een flinke mentale verwonding opgelopen in hun jeugd. Willem heeft vervolgens een zakelijk imperium opgebouwd waar intimidatie, de dreiging van geweld en afpersing kenmerkend zijn voor het leiderschap. Astrid werd een keiharde advocate die powerplay niet schuwt. Astrid zegt het zelf: 'Ik had geluk dat ik een meisje was, anders weet ik niet hoe het met mij zou zijn afgelopen.'

Bij het lezen van het boek Judas realiseerde me dat ik in mijn werk als organisatieadviseur en leiderschapscoach diverse vormen van machtsgebruik tegenkom bij hooggeplaatste mannen en vrouwen, die op een bepaalde manier verwantschap vertonen met de doorgeschoten werkwijze van Holleeder. Manipulatie, dreigen, onder druk zetten, het komt op allerlei plekken voor. De aankondiging van de theaterversie van het boek was voor mij dan ook aanleiding om me samen met mijn collega's van de Art & Inspiration Club te verdiepen in de demonische kanten van macht en narcistisch gedrag. We kozen ervoor dat te doen in samenwerking met dr. Antoinette Rijsenbilt, die gepromoveerd is op narcistisch gedrag bij CEO's en de effecten daarvan op de

omgeving, Johan Doesburg, toneelregisseur, en Sophie Kassies, scenarioschrijfster.

In een avond waarop de inhoudelijke verkenning, het bekijken van het toneelstuk en goede, reflectieve gesprekken hand in hand gaan, is van meet af aan één ding duidelijk: iedereen heeft narcisme in zich. En dat is maar goed ook, anders zou de drive ontbreken om bijzondere, gewaagde ontwikkelingen in deze wereld aan te gaan. Gelukkig ontwikkelt zich bij lang niet iedereen narcisme tot een psychische stoornis. Wel blijkt uit onderzoek dat doorgeschoten vormen van narcisme steeds vaker voorkomen. Onder andere de wijze waarop we in deze tijd onze kinderen opvoeden, waarbij we de nadruk leggen op hoe goed ze het doen en hoe geweldig ze zijn, blijkt invloed te hebben. Ik moet zelf meteen denken aan de influencers en celebrities op social media: hoe meer volgers en hoe meer likes hoe beter, gevoed door een groot aantal selfies per dag.

Het is interessant om de definitie te horen die Antoinette Rijsenbilt hanteert voor narcisme: een pervasief patroon van grandiositeit en superioriteit in fantasie of gedrag, een behoefte aan bewondering, de overtuiging meer rechten te hebben dan de anderen, het gevoel boven de wet verheven te zijn en een gebrek aan empathie. Je denkt bij die definitie heel snel aan een aantal wereldleiders zoals Trump of Erdogan, misschien ook nog wel aan een directeur van een instelling of bedrijf, maar niet zo snel aan jezelf... De steekproef met behulp van een vragenlijst onder de vijftig aanwezigen bij de Art & Inspiration Club maakt het echter bijzonder duidelijk: we hebben vrijwel allemaal de potentie in ons dat onze narcisti-

sche kant doorgroeit naar een 'demonisch' niveau. Ik leer dat het doorschieten kan plaatsvinden op vier gebieden (in het Engels omdat een goede vertaling ontbreekt):

- *Exploitativeness and Entitlement*
De overtuiging dat je erg goed bent en het recht hebt om anderen te manipuleren voor eigen doeleinden.
- *Leadership and Authority*
De overtuiging dat je zeer getalenteerd bent voor leiderschap en autoriteit uitstraalt.
- *Superiority and Arrogance*
De overtuiging dat jij een geboren leider bent en gewoonweg beter dan anderen.
- *Self-Absorption and Self-Admiration*
De overtuiging dat je speciaal en uniek bent en daarom aandacht/waardering/verering verdient.

Betekent dit dat we allemaal een potentiële 'Holleeder' in ons hebben? Ik durf het niet te zeggen, maar zelfreflectie en tegenmacht om ons heen organiseren kan ons in ieder geval wel behoeden om door te schieten. Het doet me denken aan de magische, aangeboden en dienende plek die we bij Phoenix hanteren in de relatie tussen cliënt en begeleider. Ik denk aan het jongetje in mij dat met regelmaat roept 'zie mij staan papa, zie mij staan!'. Hoe eenvoudig het is voor een ander om op die knop bij mij te drukken en ik vol energie hard ga werken om beter te zijn dan een ander en gezien te worden. Om niet veel later tot het besef te komen dat ik een oud patroon aan het herhalen ben in een relatie in het hier-en-nu. Ik besef dat het voor de topmannen en -vrouwen in organisaties met soms honderden medewerkers misschien nog wel een stuk moeilijker is om die zelfreflectie op hun eigen leiderschap vol te houden. Zoveel

mensen die er belang bij hebben om jou te vriend te houden, zoveel mensen die iets van je willen, zoveel mensen die precies weten op welke knop ze moeten drukken. Wanneer komt het moment dat je het zicht op de werkelijkheid verliest? En wat kan je om je heen organiseren om het niet zover te laten komen?

Johan Doesburg, gelauwerd toneelregisseur, geeft heel helder aan hoe het volgens hem werkt in zijn wereld. Elke succesvolle acteur dan wel regisseur heeft narcistische trekken: ze willen gezien worden, succes behalen, een zichtbaar verschil maken in deze wereld en hiervoor gewaardeerd worden met applaus en lovende

kritieken. Het gaat mis als het vermogen tot relativeren, open staan voor kritiek en het inleven in de zienswijze van anderen verdwijnt. Als behoefte aan waardering omslaat naar verering. Als je jezelf op alle fronten beter gaat vinden dan de mensen om je heen. Voor hem is het dan ook van groot belang dat er in het toneelgezelschap dat hij leidt openheid bestaat, dat zaken ter discussie gesteld mogen worden, ook als hij als leider er persoonlijk van overtuigd is dat zijn visie de juiste is.

Op mijn eigen bescheiden pad heb ik daarin door schade en schande mijn weg gevonden, door mensen om me heen te verzamelen die me op gepaste

momenten inzicht geven. Maar ook door mijn muze ten volle te omarmen: toneel en dans. Het werkt voor mij zo louterend om helemaal op te gaan in een prachtige voorstelling en alles weer in perspectief te kunnen zien, mezelf en anderen vragen te kunnen stellen door wat de voorstelling bij me losmaakt, steeds weer te voelen dat de belichaamde ervaring inzichten geeft die een blijvende impact hebben.

Ook deze avond geeft de voorstelling mij de meeste inzichten en ruimte voor reflectie. Het is zo ontroerend om te zien hoe oneindig groot de liefde is die moeder Stien (de geweldige actrice Trudy de Jong) blijft voelen voor haar zoon Willem. 'Het blijft toch je bloedeigen zoon.' En dat ze ondanks dat de keuze maakt die nodig is voor het grotere geheel. En daarmee haar dochters de ruggensteun geeft die voor hen absoluut noodzakelijk is om te doen wat dienend is. Ze laat voor mij daarmee tegelijkertijd mildheid en heldhaftigheid zien, twee eigenschappen die ik graag wil bezitten om mijn demonische kanten tegenwicht te bieden. Ik kan ze aan het einde van deze bijzondere avond weer ten volle voelen en zie reikhalzend uit naar ons volgende avontuur waarin persoonlijke ontwikkeling en geweldige kunst samen komen. 🐦

Michiel Nannen is management-adviseur, trainer/coach en interim-manager. De Art & Inspiration Club biedt een platform voor professionals en managers om te groeien in persoonlijk leiderschap, geïnspireerd door muziek, theater en beeldende kunst. artinspirationclub.nl